

УДК 811.161.2'374

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Антонів О.В.

Актуальність. Бурхливий розвиток навчальної лексикографії в останні роки ХХ – на початку ХХІ століття зумовлений здобуттям Україною статусу незалежної держави, інтенсивними інтеграційними процесами у сфері науки, культури, освіти, суспільного життя. У зв'язку з великим зацікавленням навчальною лексикографією в її практичному і теоретичному аспектах – укладанні навчальних словників у різних країнах світу і теоретичному обґрунтуванні проблем, пов'язаних з їх укладанням, – може скластися думка, що ця дисципліна досить молода і лише недавно оформилась як самостійна зі своїми завданнями, методами, об'єктом дослідження.

Вступ до проблеми. Однак, незважаючи на глибокі корені навчальної лексикографії, сам термін ще не має чіткої дефініції. Так, Л.Новіков визначає її як лексикографію менших форм і більшої навчальної спрямованості [10, с.11]. Це визначення критикує В.Морковкін, мотивуючи тим, що така дефініція змушує включити дисципліну до складу загальної лексикографії. У результаті під навчальною лексикографією розуміють лише теорію і практику укладання навчальних словників. Крім того, до її складу не відносять так звані лексичні мінімуми, навчальні посібники з лексики (предмет розгляду яких – групи важких для засвоєння слів), словники, що є частиною підручників [9, с.29].

Саме слово лексикографія виводять від двох грецьких *lexikon* – “словник” і *grapho* – “пишу” та розуміють як 1) розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників; 2) збирання слів певної мови, упорядкування їх і опис різного роду словникового матеріалу; 3) сукупність словників певної мови і наукових праць із цієї галузі [3, с.119].

Однак В.Морковкін виводить цей термін від грецького *lexikos* – “тон, що стосується слова” і *grapho* – “пишу”. „Якщо ми переосмислимо значення цього слова, – продовжує мовознавець, – у напрямку максимального наближення до внутрішньої форми, то словосполучення “навчальна лексикографія” треба розуміти як “опис слів з навчальною метою”. Такий підхід дозволяє відобразити той факт, що навчальна лексикографія виникла на межі двох дисциплін, а саме: традиційної лексикографії і лінгвометодики” [9, с.30-31].

Отже, навчальна лексикографія – галузь методики мови, займається проблемами укладання навчальних словників; відбору мінімумів при вивченні мови як рідної та іноземної [7, с.92] для різних типів навчальних закладів, для різних етапів навчання, тлумачення слів; побудови словникової статті і способу організації матеріалу в різноманітних навчальних словниках.

Специфічною особливістю навчальної лексикографії як науки є її тісний зв'язок із загальною лексикографією, лексикологією, семасіологією, психо- і соціолінгвістикою, а також із цілим рядом проблем лінгводидактики. Правильне застосування принципів загальної теорії лексикографії дозволяє усунути з процесу викладання лексики застарілі лінгвістичні методи і прийоми, вказати межі внутрішньомовної та міжмовної еквівалентності, виявити потенціал лексико-семантичної сполучуваності. Зв'язок між науковими дисциплінами виявляється перш за все в паралелізмі самих типів словників, пор.: тлумачний академічний –

тлумачний навчальний, ідеографічний – навчальний тематичний, великий словник синонімів – навчальний словник синонімів і т.д. [1, с.64].

Урахування методичних факторів дозволяє визначити: адресата; тип словника (одномовний чи перекладний); обсяг (словник – мінімум, середній чи повний); структуру словникової статті, прийоми і методи подання лексичного матеріалу. Методичні вимоги визначають спрямованість навчального словника на вивчення мови, використання на певному етапі і для певної форми навчання.

Навчальну лексикографію описують в п'яти аспектах [9, с.31-35], які і складають її зміст: 1. Навчальні словники. Більшість дослідників акцентували увагу на проблемах подібності і відмінності різних типів словників, способах семантизації лексики. Питання щодо критеріїв їх укладання досі остаточно не розв'язане. 2. Лексичні мінімуми. 3. Лінгвостатистичні дослідження, результатом яких є частотні словники. 4. Навчальні посібники з лексики лексикографічного типу, сюди можна додати і велику кількість розмовників для іноземних слухачів. 5. Підручники. Семантизація лексики здійснюється у зведених словниках, а також у спеціальних лексичних вправах. Лексичний аспект дуже важливий для будь-якого підручника, але не існує теоретичного обґрунтування традиційної практики семантизації лексики. А тому можемо підсумувати, що навчальна лексикографія – це лінгвометодична дисципліна, змістом якої є теоретичні і практичні аспекти опису лексики з навчальною метою [9, с.37].

Беручи до уваги вид мовленнєвої діяльності, який забезпечує навчальний словник, можемо говорити про словники пасивного (для пізнання і розуміння тексту), активного (для говоріння і складання тексту) та пасивно-активного типу [9, с.37]. Належність до вказаних типів відображається на структурі, обсязі, характері та організації інформації в межах словникової статті.

Загальна типологія навчальних словників, на думку П.Денисова, повинна враховувати такі фактори: **соціолінгвістичні та психолінгвістичні параметри**: категорія читачів, мета словника, психологічні і соціологічні особливості читачів (про що йшла мова вище); **лінгвістичні параметри**, тобто відображення у словнику лексичної системи мови (аспектні – багатоаспектні (комбіновані), – комплексні (універсальні словники); **семіотичні параметри**: словник, структура словникової статті (дефініція, синоніми, антоніми, малюнки, сполучуваність, використання цитат і т.д.); довідковий апарат словника, система посилань [4, с.42].

В. Морковкін [8, с. 95-98] поділив навчальні словники на три типи: 1) словники функціонально не зв'язаної (загальнолітературної) лексики; 2) словники функціонально зв'язаної лексики; 3) лексичні і фразеологічні мінімуми.

У межах першого типу дослідник виділяє такі групи словників: тлумачний (малий, середній, великий); ідеографічний (тематичний, аналогічний, тезаурусний); лінгвокраїнознавчий (моно- і політематичний); синонімів; антонімів; синонімів і антонімів; омонімів; паронімів; омонімів і паронімів; стилістичний; етимологічний; сполучуваності слів (синтаксичної і лексичної, синтаксичної, керування (іменного), керування (дієслівного), часто вживаних словосполучень); фразеологічний (загально фразеологічний, дієслівно-іменних словосполучень; прислів'їв, приказок, крилатих виразів; розмовних цитатних формул; стійких порівнянь; кліше, штампів і розмовних формул); граматичний (загальнограматичний, морфологічний, словотвірний, морфемний); ортологічний (орфографічний, орфоепічний, труднощів і варіантів); частотний; комплексний (демонструючий, пояснювальний).

У межах другого типу виокремлюємо: загальнонауковий і загальнотехнічної лексики (пояснювальний, пояснювальний зі сполучуваністю); термінів окремих наукових і технічних галузей (пояснювальний, пояснювальний зі сполучуваністю).

Третій тип навчальних словників має такі різновиди: традиційний лексичний мінімум; градуальний лексичний мінімум; тематичний мінімум; традиційні фразеологічні мінімуми; градуальний фразеологічний мінімум.

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Свою увагу ми хотіли б зосередити на лінгвокраїнознавчому словнику, оскільки вивчення мови повинно проходити одночасно з вивченням культури. Це вихідний принцип лінгвокраїнознавчого напрямку в методиці викладання іноземних мов. При такому підході увага зосереджується на кумулятивній функції мови.

На думку теоретиків лінгвокраїнознавства, навчальний лінгвокраїнознавчий словник – одномовний словник, у якому здійснюється семантизація лексики, що відображає своєрідність культури [2, с. 159]. Практика свідчить, що лінгвокраїнознавчі словники бувають найрізноманітнішими за структурою і призначенням: від перекладних до словників жестів. Основні завдання таких словників: 1) ефективне використання лексики української мови як одного із засобів поширення інформації; 2) допомога іноземним слухачам у правильному розумінні і використанні безеквівалентної та фонової лексики.

В українській лексикографії ці завдання частково виконують шкільний українознавчий словник [11] та словник символів [12], хоча первісно задумані не як навчальні, а призначалися для потреб україномовних слухачів.

Зазначений вище словник з українознавства має на меті окреслити мінімум народознавчої інформації, необхідної словесникам, учням, студентам.

Цікавим здобутком на ниві української навчальної лексикографії можна вважати два мовнокраїнознавчі словники [6; 13]. Особливо цікавим є Мовоукраїнознавчий словник-довідник “Україна в словах” [13], до якого ввійшли 12 тематичних груп лексики на позначення понять, пов’язаних з традиційною і духовною культурою українців.

Протягом двох останніх років викладачі кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка працюють над створенням Лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови, до якого ввійшли такі тематичні групи: географічні назви (міста, ріки, культурно-етнографічні області), назви релігійних, державних свят та пам’ятних дат, астроніми, власні імена людей та ін. Відбір реєстрових слів, наприклад до тематичної групи назв свят, зумовлений їх лінгвокраїнознавчою значущістю, яка передбачає наявність таких складових:

- важливість свята для історії, релігії, світогляду українців;
- широкий спектр звичаїв та обрядів, які супроводжують ці свята;
- висока комунікативна цінність;
- відображеність у мовній картині світу (синоніми, варіанти, похідні, фразеологізми, прислів’я, приказки, пісні, вірші, легенди, перекази).

Пояснення реєстрових одиниць у лінгвокраїнознавчому словнику є своєрідним поєднанням лінгвістичної, енциклопедичної та країнознавчої інформації, викладене в доступній формі, зорієнтоване на іншомовного слухача, ілюстроване прикладами з художньої літератури, народної творчості.

Таким чином, словникова стаття нашого словника складається з реєстрового слова або словосполучення (у дужках подано синоніми); граматичної характеристики (закінчення родового відмінка, рід, число та наголос); тлумачення (що включає визначення, історичну довідку, часову локалізацію, символічне значення); описову характеристику, яка містить ілюстрації з фольклору, художніх творів, прислів’їв, приказок, фразеологізмів. Безеквівалентна або фонова лексика виділена жирним шрифтом і відповідно прокоментована.

У тлумаченнях реєстрових слів цієї тематичної групи використовуємо обмежену кількість термінології: *державне, релігійне свято чи пам’ятна дата*. На позначення великих свят, що входять до системи церковного літургійного року, вживаємо такі лексеми та словосполучення: а) *господні* (на честь Господа) чи *богородничні* (на честь Богородиці), *присвячені мученикам чи апостолам* (залежно від того, на згадку про кого це свято встановлено); б) *рухомі* (час святкування залежить від весняного рівнодення) й *нерухомі* (святкують у чітко визначений час). Окремо виділяємо *християнські та язичницькі свята*.

Для прикладу подаємо зразок статті:

АНДРІЯ, ч. (*Апостола Андрія Первозванного*)

***Андрійович, Андріївна, Андріївський, Андріївка.**

Релігійне (християнське) нерухоме свято, назване на честь апостола Андрія, яке відзначають 13 грудня.

Андрій був першим учнем Христа, через що названий Первозванним. Літописець Нестор у “Повісті временних літ” описує сцену, коли апостол Андрій відвідує місія, де згодом виник Київ. “Бачите гори ці, – сказав апостол своїм учням, – на цих горах засяє благодать Божа і буде великий город і багато церков споруджено Господом”. На цьому місці він поставив хрест, де зараз стоїть церква апостола Андрія Первозванного. Хоч Андрій Первозваний – християнський святий, але народні звичаї та обряди мають давній дохристиянський характер.

Андрія – свято хлопців. Традиційно ввечері цього дня дівчата **ворожили** (вгадували майбутнє чи минуле). Найчастіше вони перекидали чоботи через хату. Якщо з першого разу дівчина змогла це зробити, то незабаром її чекало одруження. Іноді дівчата виходили на вулицю і запитували ім'я у першого зустрічного. Вони вірили, що так зватимуть майбутнього чоловіка. Ворожили також на курях. Ловили їх уночі в курнику: якого кольору впіймали, такого “кольору” буде суджений чи суджена. Дівчата викликали милого до каші: ставили горщик каші з ложкою за воротами на вулиці і промовляли: “Суджений, не розлучений, іди до мене кашу їсти.”

Із самого ранку дівчата пекли **балабушки** (невеликі круглі пампушки з білого борошна). Воду для тіста дівчина приносила з криниці до схід сонця. Надвечір дівчата розклали свої балабушки на рушнику і пускали до хати голодного собаку. Чию балабушку собака схопить першу – та дівчина першою вийде заміж.

Увечері хлопці й дівчата сходилися до просторої хати, щоб кусати **калиту** (великий солодкий корж з отвором посередині). Його стрічкою підвішували посеред кімнати. Хлопці по черзі підстрибували й намагалися відкусити шматочок калити. Цей обряд супроводжували іграми, забавами, веселощами. Раніше цей день відзначали як свято Калити.

Після Андрія починалися **вечориці** (одна з форм відпочинку молоді на селі восени та взимку). Початок вечорниць супроводжували певні обряди. Спочатку вибирали енергійного юнака-розпорядника, який веселив молодь. Перші вечорниці завершували колективною вечерею. Зачерпнувши першу ложку їжі, дівчата вибігали на вулицю “послухати пса”. Звідки почули гавкіт, туди кидали через плече їжу. Після того підіймали із землі перший предмет. Якщо це папірець, то майбутній чоловік буде писарем; якщо грудка землі, то хліборобом. Іноді вечорниці поєднували з роботою. Тоді не лише співали й жартували, а й шили, пряли, вишивали; хлопці робили **постоли** (м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри, яке привязували до ніг мотузками). Вечорниці іноді тривали аж до світанку, тому й мали другу назву **досвітки**.

**На Андрія робиться дівицям надія.

Якщо на Андрія вдень ішов сніг, то бути хурделицям цілий тиждень.

**** Святий Андрію, святий Андрію,

На тебе одного маю надію;

Скажи мені нині, добрий Андрію,

Звідки я маю чекати надію (Нар. пісня)

На відміну від релігійних свят, які мають давню традицію святкування, словник містить також назви державних свят та пам'ятних дат, що виникли порівняно недавно і не мають такої багатой обрядової традиції, як релігійні. Схема їх опису дещо відрізняється від семантизації лексем на позначення релігійних свят: не завжди є похідні, відносно бідний синонімічний ряд, варіантність найменувань. Більшість проаналізованих у словнику лексем належить до фоновій лексики, національно-культурний компонент значення якої знаходиться поза межами лексичного, але наявний у свідомості і пам'яті носія мови. Ознайомлення студентів-іноземців

**ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ**

з власними назвами української мови дозволить їм глибше проникнути в культуру народу, мову якого вони вивчають, розуміти та правильно інтерпретувати події в Україні.

Висновки. Українська навчальна лексикографія лише недавно почала інтенсивно розвиватися, а тому маємо і невелику кількість довідкової навчальної літератури. Враховуючи досвід українських видань, виходячи зі специфіки української мови і потреб аудиторії, ця дисципліна повинна ще виробити власні аспекти опису, методичні теорії, зрештою, самостійно укладати як окремі навчальні словники, так і серійні видання, навіть цілі лексикографічні комплекси.

Список літератури

1. Бархударов С.Г., Новиков Л.А. Актуальные проблемы и задачи учебной лексикографии // Рус. яз. за рубежом. – 1975. – № 6. – С. 54-68.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г., Морковкин В.В. Проспект учебного лингвострановедческого словаря современного русского литературного языка // Проблемы учебной лексикографии / Под ред. П.Н. Денисова и В.В. Морковкина. – М., 1977. – С. 157-189.
3. Галич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.– 360с.
4. Денисов П.Н. Типология учебных словарей // Проблемы учебной лексикографии / Под ред. П.Н. Денисова и В.В. Морковкина. – М., 1977. – С. 23-42.
5. Денисов П.Н. Учебная лексикография: итоги и перспективы // Проблемы учебной лексикографии / Под ред. П.Н. Денисова и В.В. Морковкина. – М., 1977. – С.4-22.
6. Карпенко В., Федько Ю. Франція: Мовно – країнознавчий словник. – К., 2002. – 80 с.
7. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988. – 239 с.
8. Морковкин В.В. О состоянии и желательных перспективах русской учебной лексикографии для иностранцев (вместо введения) // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному: Сборник статей / Под ред. В.В. Морковкина и Л.Б. Трушиной. – М., 1986. – С.94-102.
9. Морковкин В.В. Учебная лексикография как особая лингвометодическая дисциплина // Актуальные проблемы учебной лексикографии / Сост. В.А. Редькин. – М., 1977. – С. 28-37.
10. Новиков Л. Учебная лексикография и её задачи // Вопросы учебной лексикографии / Под ред. П.Н. Денисова и Л.А. Новикова. – М., 1969. – С. 3-11.
11. Потапенко О.І., Кузьменко В.І. Шкільний словник з українознавства. – К., 1995. – 291с.
12. Словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К., 2002. – 260 с.
13. Україна в словах: Мовоукраїнознавчий словник-довідник: Навч. посіб./ Упоряд. і кер. авт. кол. Н.Данилюк. – К.:ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.

Поступила до редакції 02.03.2005 р.